3 કાશીમાની કૂતરી

પન્નાલાલ નાનાલાલ પટેલ

(જન્મ : 7-5-1912, અવસાન : 6-4-1989)

(**સમય :** 1912) ગુજરાતની પૂર્વ સરહદે આવેલા ડુંગરપુર પાસેના માંડલી ગામમાં જન્મેલા શ્રી પન્નાલાલ પટેલે સાહિત્યમાં મુખ્યત્વે ત્રણ ક્ષેત્રો ખેડ્યાં છેઃ નવલકથા, ટૂંકી વાર્તા અને નાટક. 'વળામણાં', 'મળેલા જીવ', 'માનવીની ભવાઈ' વગેરે ગ્રામજીવનને લગતી અને માનવજીવનના સનાતન ભાવોને કલામય રીતે આલેખતી નવકલથાઓ, 'વાત્રકને કાંઠે,' 'સાચાં સમણાં' જેવી અનેક ટૂંકી વાર્તાઓ અને 'એળે નહિ તો બેળે' જેવી નાટ્યરચનાઓથી એમણે ગુજરાતી સાહિત્યને સમૃદ્ધ કર્યું છે. માનવભાવોના એમના નિરૂપણમાં અનુભવનું બળ વરતાય છે. એમને જ્ઞાનપીઠનો એવૉર્ડ પ્રાપ્ત થયો હતો.

પ્રસ્તુત કૃતિમાં એક તરફ કૂતરી માટેની કાશીમાની લાગણી અને બીજી તરફ એમનું ઘવાયેલું અહમ્ - એના તાણાવાણા, દુષ્કાળના કપરા દિવસોની ભૂમિકામાં, લેખકે કલાત્મક રીતે ગૂંથ્યા છે. કૂતરીનું વર્તન અને કાશીમાના ભાવપલટા લેખકે બારીકાઈથી આલેખ્યા છે. કાશીમા પોતાની જાત સાથે વાત કરે છે ત્યાં કૂતરી માટેની એમની લાગણી, એને મારી તેનો પસ્તાવો, પોતાના અહમ્ માટેની શરમ, મારે હાથે જ આવું થવા નિર્માયું હશે એવો નસીબવાદનો સધિયારો - એકસાથે કેવા કેવા ભાવો લેખકે નિરૂપ્યાં છે, લોકબોલીની છટાઓ, એની લઢણો દ્વારા લેખક એ કુશળતાથી કરી શક્યા છે.

ગામ સીમાડે ચાલતા રાહતકાર્ય ઉપરથી બપોરિયા રોટલા ખાવા આવેલાં ગામનાં માણસો ખાધું ન ખાધું કરીને વળી પાછાં કામ ઉપર ઊપડી ગયાં. કાશીમાએ પોતાના બેઉ દીકરાની વહુઓને પણ ખવરાવતાંકને સહુની સાથે રવાના કર્યાં. રિસેસમાં ઘરે આવેલા દસ-આઠના બે પૌત્રોને પણ મૂઠી-મૂઠી મકાઈની ધાણી આપી કાઢી મૂક્યાઃ ''ઊપડી જાઓ!, ઘંટ હવે વાગવામાં છે.'' ને પછી સૂમસામ બની રહેલા વાતાવરણમાં કાશીમાએ કામ કાઢ્યું : 'લાવ ત્યારે હુંય ગોળ ભાંગીને માટલામાં ભરી દઉં.'

આ વર્ષે તો જાણે દુકાળ હતો ને ગોળેય બારમાસી ખર્ચીરૂપે અધમણ જ લાવ્યાં હતાં, પણ સારાં વર્ષોમાં જ્યારે અઢી-ત્રણ મણ ગોળ લાવતાં ત્યારે પણ કાશીમા ઘર-ફળીનું લોક સગેવગે થઈ જતું પછી જ એકાદ વહુની મદદ લઈને ગોળ ભરવા બેસતાં હતાં કે ન માગે છોકરાં યા ન કોઈ ગામ-ફળીનું માણસ આવી 'ચાખી' જુએ!

પણ કાશીમાએ જેવું રવા ઉપરથી કંતાન ખોલ્યું કે ચોપાડનાં નેવાં આગળ કાબરી કૂતરીએ ડોકું કાઢ્યું. સત્કાર કરતાં કાશીમાએ કહ્યું પણ ખરુંઃ ''આવી પહોંચ્યાં તમે?... નઘરીને ગમે તેટલી હાડહાડ કરીએ પણ જવાની છે ઓછી હવે?.... એટલે રે' નકર ભોડું જ ફોડી આપીશ, જો ઉંબરામાં પેઠી છે તો.''

કાબરી ભિખારીની જેમ અડધી ચોપાડે બે પગ ઉપર બેસી ગઈ. એના છયે આંચળ લીલા ચામડાની જેમ લટકી પડ્યા હતા. પેટનાં પાસાં એકબીજાથી ભેટવાની અદામાં હતાં. આંખો ઊંડી ઊતરી ગઈ હતી. ભૂખનો માર્યો જીવ જાણે કે પાંપણોમાં આવીને વલવલતો લાગતો હતો.

માણસ જ્યારે એકલું હોય છે ત્યારે પણ મનની અંદર કંઈ ને કંઈ ચર્વણ ચાલતું હોય છે, તો કાશીમાને તો સામે સાંભળનાર કાબરી હતી ! બબડવા લાગ્યાં : 'જાણું છું કે તારા પેટમાં શ્વાસેય નથી. પણ મનેખ જેવા મનેખને જ કપરો કાળ આવ્યો છે ત્યાં કૂતરાં બિલાડાંની ક્યાં વાત કરવી ?'

કાશીમાની વાત ધ્યાનપૂર્વક સાંભળવા માગતી હોય તેમ કૂતરી ચાર પગ માંડી હળવે હળવે બારણા તરફ પગ ઉપાડ્યા.

કંતાન પર ચોંટેલા ગોળ વણછોડવા વળેલા કાશીમાનું એ તરફ ધ્યાન જતાં વળી એને પડકારી : ''જો હાં, કાબરી આજ તારું આવી બન્યું એમ નક્કી જાણજે, માનતી નથી પણ.''

કાબરીને જબાન હોત તો કહેત કદાચ : 'તમે મને ઉંબર ઓળંગવાની ના પાડી છે ને, કાશીમા આટલે તો બેસવા દો ને હુકમ માનતી હોય એ રીતે ઉંબર લગોલગ બહારની બાજુએ વળી પછી બે પગ ઉપર બેસી ગઈ.'

કાશીમા અત્યારે ચિડાયેલાં ના હોત તો એમને જરૂર થાત : 'બારણાની વચ્ચોવચ ઠેકડે બેઠેલી લાગે છેય કેવી મૂઈ!' સફેદ અને કાળા રંગની કાબરી હતી પણ રૂપાળી પાછી. કાશીમાએ તેની દયામણી આંખો જોઈને વળી કહ્યું : ''અહીં બેસીને ટટળ્યા વગર ફળી બા'ર નીકળીને વાડ્યો ઘંઘોળ તે કાંકેય મળશે... તે દન બટકું રોટલો તને નાખ્યો ત્યારે ભણેલો ભાઈ શું કે' તો તો, ભૂલી ગઈ ?'' કાશીમાનો વીસેક વર્ષનો દીકરો પાંચ ચોપડી ભણ્યો હતો

ને કાશીમા એને ભણેલો કહીને સંબોધતાં હતાં.

આ સાથે કાશીમાને મહિના પર બનેલો આ પ્રસંગ યાદ આવ્યો. બે કોળિયા ભૂખ્યાં રહીને કાશીમાએ કાબરીને કકડો રોટલો નેવ આગળ નાખ્યો, ત્યાં કામ પરથી પાછો ફરે ભણેલો જોઈ ગયો. માને એ કહ્યા વગર રહી ન શક્યો : 'એટલો રોટલો કોઈ મનેખને આપ્યો હોત તો કેવું, મા? કૂતરાં તો ઈધરઉધર શિકાર કરીનેય જીવી શકે.'

કોઈ ગુનો કર્યો હોય તેમ કાશીમાનું મોં પડી ગયું. દીકરા આગળ બચાવ કર્યો તે પણ લૂલા મને : 'કરું, ભાઈ, જન્મારાની ટેવ છે તે કૂતરાને બટકું નાખ્યા વગર હોરો નથી વળતો!'

કાબરી મૂળેય કાશીમાની કૂતરી હતી. એ ગલૂડિયું હતી ત્યારે કાશીમાએ ફળીનાં છોકરાંને કહી દીધું હતું - 'આ ગલૂડિયું મારું છે, છોરાં!' ને ત્યાર પછી ફળીની મજિયારી કાબરી જોડે કાશીમાનું નામ જોડાઈ ગયેલું : 'કાશીમાની કાબરી'. કાબરીની પહેલી સુવાવડ વખતે કાશીમાએ ફળીનાં છોકરાંને તુક્કો પણ સુઝાડેલો : 'જાઓ, છોરાં, ફળીમાંથી ચપટી-ચપટી લોટ ને કાંકરી-કાંકરી ગોળ લઈ આવો. આ વાટકી લેતાં જાઓ તો આંગળી-આંગળી ઘી આપશે. આપણે કાબરી માટે શીરો બનાવીશું.'

કાશીમાનેય ખબર ન પડી કઈ ઘડીએ કાબરી ઉંબર ઓળંગી કમાડ સાથે લપાતીકને બેસી ગઈ હતી! કાશીમાના હૈયામાં ભયનો ધ્રાસકો પથ્થર થઈને પડ્યો હતો. બબડ્યાં પણ ખરાં : 'આજે અડી કરીને પેઠી છે તે ગોળનું રોડું લીધે જ કાં તો છોડવાની છે!' ઓછું હોય તેમ ફળીમાં કાબરીએ કરેલાં આ પહેલાંનાં પરાક્રમ પણ કાશીમાના મનઃપ્રદેશમાં રમવા લાગ્યાં.

શરૂશરૂમાં તો કાશીમાં કાબરીનાં આ પરાક્રમમાં પ્રણેતા નહીં તો સાક્ષી તો રહ્યાં જ હતાં. એક બપોરે દોલાભાઈનાં કમાડ નીચે માણસ જેમ આંગળાં નાખે એમ પગ નાખીને કાબરીએ અંદરનો ઉલ્લાળો ઊંચો કરી કમાડ ઉઘાડ્યાં હતાં. એ જોઈને તો કાશીમાએ જાણ્યેઅજાણ્યે કાબરી માટે વાહવાહ કર્યું હતું. તો મોંઘી બહેનનું ઘી ખાધું એ વખતેય નવાઈના બુરખા નીચે અભિમાન છુપાવતાં કાશીમાએ કહ્યું હતુંઃ 'આ કૂતરાની જાતને શી ખબર પડી કે ઘંટી તાણતા - તાણતાં મોંઘી બેન ઊંઘે છે તો લાવ ઘરમાં પેસી જાઉં?...'

આવે વખતે કાશીમા કૂતરીનો બચાવ કરતાં આડકતરી રીતે ફળીવાળાંને કહેતાં પણ હતાં : 'ભાઈ, અત્યાર લગી તો આપણ બધાં કૂતરાંને નાખવાનું પુણ્ય ગણતાં'તાં, એટલે ખાઈને ઊઠ્યા પછી કકડો નાખતાં'તાં, ને રાતનું વધ્યુંઘટ્યુંય કૂતરાંને નાખતાં'તાં, પણ હવે તો, 'કૂતરું શું દૂધ દેવાનું છે? નાખો ડોબાને કે છાપૈકું દૂધ વધારે મળશે.' એમ કહીને કૂતરાંને ખસતાં કર્યાં. પછી ભૂખનાં માર્યા કૂતરાંએય મનેખની પેઠે ચોરવાની ને છાનેમાને ખાવાની કળા શીખવા માંડી લાગે છે!''

કાશીમાના ભણેલા દીકરાએ એ વખતે પણ કાશીમાની વાત કાપેલી : 'ખરુંસ્તો, મા! કૂતરાંને નાખ્યે શું પુણ્ય મળવાનું? આપણી ફળીમાં જ ચાર કૂતરાં છે તો ભારતભરમાં કેટલાં કૂતરાં હશે? અને લાખો કૂતરાં કેટલું ધાન ખાતાં હશે? તેમ જ કો' હવે, આ બધું ધાન જો માણસોને મળે તો એ પુણ્ય મોટું કે કૂતરાં ખાય એ પુણ્ય વધારે?''

કાશીમા ભણેલા સામે દલીલ ન કરતાં આટલું કહીને ચૂપ રહેલાં : 'તમારું ભણતર જે કે' એ સાચું, ભાઈ! અમારું ગણતર હવે શું કામમાં આવવાનું?''

પણ આ પછી ભણતરના ગણતરનો વિરોધ કરતાં હોય એ રીતે અવારનવાર બબડ્યા કરતાં : 'ના, ભાઈ, ના! ધરતી કંઈ એકલા મનેખના બાપની નથી.... આય બધા ભગવાનના પેદા કરેલા જીવો છે. ઢોરઢાંખર ને કૂતરાં બિલાડાંની જંજાળ જ ન હોય, તો આપણે જ વિચાર કરો ને, એકલમૂડિયું મનેખ લાગે કેવું?' કાશીમાએ અહીં વિચિત્ર એવી ઉપમાય ઉચ્ચારેલી : 'બોડારોડા માથા જેવું !'

આજે પણ કાશીમાએ ગોળ જોઈને ટટળી રહેલી ભૂખી-ડાંસ કાબરીને જોઈને આવી જ વાત ઉચ્ચારી : 'ઢોરાં જેમ આપણે પાલે પડ્યાં છે એમ કૂતરાં. બિલાડાંય આપણી જ માયા છે ને?... આપણને તો, ભાઈ, છોરાં વગરનો અવતાર, બિલાડી વગરનું ઘર ને કૂતરાં વગરની ફળી ત્રણેય સરખાં-સૂનાંસટ જ લાગે છે!' ને વળી એમણે કાબરીને સલાહ આપી : 'સમજ, ભૂંડી, સમજ ! સરાયાં વરસોય હવે તમારા માટે કપરાં છે, તો આ વળી દુકાળનું વરસ છે.. સમય જરા ઓળખ ને ધાનની લાલચ મેલીને ઊપડી જા સીમમાં. ભગવાને તને દાંત આપ્યા છે તો ચાવણુંય આપશે. જો....લે, આટલી કાંકરી લઈને નીકળ મારી આંખો આગળથી, નઘરી! ટટળ્યા વગર ને લોહીનાં શેકણાં કરાવ્યા વગર.' ને કાબરી તરફ કાશીમાએ સોપારી જેવડી ગોળની એક કાંકરી નાખી.

નાખ્યા પછી જ કાશીમાને ખ્યાલ આવ્યો કે કાંકરી જેવી કાબરી પાસે નાખી એવી ઉંબર બહાર નાખી હોત

તો ટાંટિયો કેવો ઘરમાંથી નીકળી જાત! અરે! કામબરી જેવી કાંકરી લેવા જાત એવાં અહીં પોતેય ઊઠતાંકને ઘંટીનું પાટિયું લઈ શક્યાં હોત.

ને પોતે કરેલી ભૂલ ઉપર પછતાતાં કાશીમા વળી કાબરીને પટાવી રહ્યાં : ''જા, હવે નીકળ હેંડ.''

પણ કાબરી તો ચાર પગ માંડી, કાંકરી ખાઈને હોઠ પર જીભ ફેરવતી વળી પાછી - ચીઢ ભેગું હાસ્ય કરતાં કાશીમા જ બોલી પડ્યાં : ''આ પાછી થડિંગ-બોકડો થઈને બેઠી! હું જાણું કે કાંકરી ખાઈ જશે, ત્યારે રાંડ તો જવાની ક્યાં વાત, વેંતેય ઊલટી આગળ આવી!'' ને દાઝે ભરાયેલાં કાશીમાએ તબેથો ફટકાર્યો. પણ ચીકણા હાથમાંથી છૂટેલો તબેથો તો કાબરીનાં ઓવરણાં લેતો માથા ઉપરથી પસાર થઈ ચૂલા આગળ જઈ પડ્યો. કાબરીનું એક રૂંવાડ્યું ફરકયું નહિ.

કાબરીની સિકલ પણ હવે ઘવાયેલા વાઘ જેવી લાગતી હતી. પાંપણોના પટપટાવ વચ્ચે એની એકાગ્ર આંખો જોતાં કાશીમાનો ભય પણ વધ્યોઃ બગલું જાણે પાણી પર ઝળુંબ્યું છે, ને હમણાં કાં તો ડબૂક દઈને પડે એટલી જ વાર છે.

ત્યાં જ કાબરી ઊભી થઈ. ખચકાટભર્યા ડગ પણ તસુતસુ જેટલાં ટૂંકાં છતાંય મક્કમ એવાં ભરવા લાગી.

દાઝભર્યાં કાશીમાએ ઝાળ જેવી રાડો પાડી : ''જો હાં, કાબરી આ માટલું જ માથામાં પછાડીશ!''

પણ પા પા પગલે આગળ વધતી કાબરી હવે બહેરી બનેલી લાગતી હતી... કાશીમાનું અસ્તિત્વ પણ દૂરની બાબત બની ગયું. ગોળનું પેલું આ તરફ પડેલું નારિયેળ જેવડું રોડું જ હવે તેનું એકમાત્ર લક્ષ્ય હતું.

કાશીમા પામી ગયાં : 'લીધું રોડું કાં તો!' ને કાળભર્યાં કાશીમાએ હાથમાંનું ગોળનું રોડું એવા જોરથી ફટકાર્યું કે–

રોડું વાગતાં કાબરીથી 'કાઉ' થઈ ગયું ને 'કાઉ' કરતાં ફાટેલું મોં રોડાં ઉપર મંડાઈ ગયું!

''હાય હાય'' કરતાં કાશીમા વીજળીની ઝડપે ઊભાં થયાં, પણ એમને બે પગ હતા, કાબરીને ચાર હતા ! એ પહોંચ્યાં ઉંબરે ત્યાં કાબરી પહોંચી સામા ઘેર. પાછળ દોડતાં કાશીમા હજુય બૂમો પાડતાં હતાં : ''હાય હાય, શેર ગોળનું રોડું લઈ ગઈ! દોડો, છોરાં દોડો કોઈ!''

પણ દોડે એવાં ફળીનાં બધાં છોકરાં નિશાળમાં પુરાયેલાં હતાં. કોણ દોડે? ઈધર-ઉધર નાનાં-નાનાં ભૂલકાં રમતાં હતાં એ તો જાણે તમાસો જોતાં રાજી થયા : 'કુતુ કુતુ કાછીમા... કુતુ...કુતુ... કાછીમા.'

સામે ઘરેથી ડાહ્યાભાઈ ને બાજુના ઘેરથી મોંઘીબહેન ઘરમાંથી બહાર નીકળી આવ્યાં, પણ એય કાશીમાની રોડું માર્યાની કથની સાંભળી પેટ પકડીને હસવા લાગ્યાં.

ડાહ્યાભાઈએ ડામ તો બેચાર ચોડી દીધા : ''પાળ્યું કૂતરું પગે વળગે તે આનું નામ, કાશીમા! મારો ગોળ ખાઈ ગઈ ત્યારે લઈ લઠ ને હું નીકળ્યો'તો, પણ તમે જ મને કે'વા લાગ્યાં, 'હોય, ડાહ્યાભાઈ, એ તો કૂતરી છે, પણ આપણે તો મનખે છીએ - શમાવ કરો!' તો તમેય હવે શમાવ કરો, કાશીમા! જાઓ ઘેર, નકર કમાડ ઊઘાડું છું ને કાબરીનો વસ્તારેય એ ફરે ફળીમાં પાછો!''

કૂતરીને રોડું માર્યાની ને એ રોડું લઈને કૂતરી પલાયન થઈ ગયાની વાત કાશીમાએ કરતા તો કરી દીધી, પણ હવે એમને ખ્યાલ આવ્યો કે હાથે કરીને પોતાની મૂર્ખવિદ્યા બહાર પાડી : ને ક્રોધનાં માર્યા પાગલ સરખાં કાશીમાએ કાબરીને સંભળાવતાં હોય એ રીતે ખેતરો તરફ બૂમ પાડી : ''એ ગોળ ખાઈને હાડકાં કાઠાં કરી લે હેંડ ત્યારે!'' ને ચાલતાં થયાં બબડતાં-બબડતાં : 'યાદ રાખ હેંડ, તને દાવમાં લેતાં કેટલી વાર મને?' ચપટી પણ વગાડી....

બીજી જ બપોરે કાશીમાના સંકજામાં કાબરી ફસાઈ પડી. એ જાણે કે ઘર વચ્ચે રોટલાનો કકડો મૂકી છોકરું કોઈ આઘુંપાછું થયું છે, તો દબ્યે પગે-એને શી ખબર કે રિસેસનો ઘંટ તો હમણાં હજી વાગવામાં છે ને છોકરાંનો મૂકેલો રોટલો નથી પણ આ રોટલો તો–

દબ્યે પગે બારણામાં દાખલ થઈને જેવો રોટલો લેવા ગઈ એવાં જ બારણાં ભિડાઈ ગયાં!

પછી તો દોઢ હાથ લાંબા ઘંટીના પાટિયાના ક્રોધભર્યા પ્રહારો ને કાશીમાનું ગાલિપ્રદાન : 'લે, ખા ગોળ... ખા લે... સુવાવડનો શીરો, લે...'

કાબરીના આર્તનાદ ને રિસેસમાંથી ઘેર આવેલાં ફળીનાં છોકરાંની બારણાં ઉપર ધમાધમ ને બરાડા : 'કાશીમા, ઉઘાડો! કાબરીને ન મારો, મરી જશે, કાશીમા, જવા દો, હવે...'. જ્યારે પૌત્રો તો વળી રાડો પાડતા રડતા પણ હતા : 'મા, રે'વા દો, મા! કાબરી મરી જશે...''

કમાડ ઊઘડ્યું ને લથડિયાં ખાતી બહાર નીકળતી કાબરી ઉપર વળી એક છેલ્લું પાટિયું : ''લેતી જા, લે ગોળનું રોડું! મીં તો તને સુવાવડમાં શીરા કરી કરીને ખવડાવ્યા ને મારું જ રાંડ નાક લઈ ગઈ....''

બેબાકળાં બની રહેલાં નિશાળિયાંને સમજ ન પડી – રણચંડી સરખાં, પસીને નાહેલાં કાશીમા હાંફતાં હાંફતાં લડતાં હતાં કે રડતાં હતાં! - કાશીમાએ છોકરાંનેય પડકાર્યા : 'વેરાઈ જાઓ, નકર તમનેય એકએક દઈ વાળીશ, હાં...'

છતાંયે છોકરાંએ હિંમત કરી, એકે લીધી થાળી, બીજાએ વાડકી લીધી. પહેલી શરૂઆત ડાહ્યાભાઈના નમાયા ને એકના એક દીકરાએ પોતાના ઘેરથી કરી. અને પછી એ સામી હારમાં છ સાત આ નિશાળિયાં ને બેચાર બીજાં ફાલતુ છોકરાંની આખીય મંડળી, ''લાવો, કાકી, ચપટી લોટ, કાંકરી ગોળને આંગળી ઘી આપો... કાબરી માટે શીરો કરીશું.'' એમ કહેતી ને સીધું ઉઘરાવતી ઘેર ઘેર ફરી રહી. કોઈ કંઈ કકળતું તો આખીય ટોળી ચૂપચાપ સાંભળી લેતી..

કુંભી પકડી નેવાં આગળ ઊભેલા કાશીમાના પૌત્રોની નજર એ મંડળી પાછળ ફરતી હતી.

કાશીમાને કરવાનીય ગંધ આવી હતી – સામે ઘેર ડાહ્યાભાઈને ત્યાં થાળી ફરતી જોઈ હતી ત્યારથી - નમાયા સરખા પૌત્રોની સિકલ પણ પારખી હતી. એક બે વાર બહાર આવી ફળીમાં ફરતાં છોકરાંની નોંધ લેતાં ત્રીજી વારનાં ડોકિયાં વખતે સવાલ કર્યો : 'કેમ'લ્યા, તમે બે ભાઈ સૂનમૂન થઈને ઊભા છો?'

''અમથા.'' મોટાનો અવાજ રિસામણો હતો.

''ફળીનાં છોકરાં નથી રમાડતાં?''

''ક્યાં રમે છે છોકરાં?''

''ઘેરઘેર ફરે છે ને?'' કાશીમાએ પોતાની હારમાં આવેલાં તરફ નજર પણ નાખી.

''કાબરી માટે શીરો કરવા ઉઘરાણું કરે છે એ તો.'' મોટો જ જવાબ આપતો હતો.

કાશીમાએ કાબરી પરના હેતને દળીદળીને સારી પેઠે 'ગોળ' ખવડાવ્યો હતો, પણ એટલી હદે તો નો'તાં ગયાં કે કાબરીનું કોઈ અંગ ભાંગે કે લોહી નીકળે! કહ્યું : 'એવું શું કાબરીને લોર વાગ્યું છે?'

''લોર તો નહીં પણ માથું જ ફૂટી ગયું છે, ખાતી જ નથી.''

કાશીમાને ખ્યાલ આવ્યો. કેડ ઉપર પડતા પાટિયા વચ્ચે એક વાર કાબરીએ માથું નાખ્યું હતું ને કડાક અવાજ ઊઠ્યો હતો. નિઃશ્વાસ નાખતાં બબડ્યાં : ''ઓ! તો તો કાબરી સારુ શીરો કરે છે! પણ તારે જરા પૂછવું'તું કે કાબરી માટે શીરો કરવાનું શિખવાડ્યું'તું કોણે પેલું? આજે બધાં કાબરીનાં વાલેશરી થઈને નીકળી પડ્યાં છો, પણ...'' કાશીમાનો અવાજ તૂટ્યો. બારણા તરફ વળેલો પગ ધરતી પર પડ્યો ખરો, પણ જીવ એમનો ચકડોળે ચઢ્યો હતો. ઝાડુ લઈને વાળવા વળ્યાં ત્યારેય બડબડાટ ચાલુ હતો : 'કાબરી જ રાંડ દાવે આવી'તી! મીં એને ફરીફરીને ચેતવી'તી કે સો ફેરા મીં તને મારામાંથી છોડાવી છે, પણ મારા મારમાંથી તને કોઈ નહીં છોડાવે હાં! પણ મૂઈની કૂંડાળી મારા હાથે જ લખાયેલી તે... પેલા અવતારની વેરવણ થઈને તીં જ મારો શીરો ખવડાવેલો ધોઈ આપ્યો...''

બારણા સામે મંડળી આવી. એકબીજાના પાસમાં લપાતી, આડી નજરે બારણા તરફ જોતી ને ચોરની પેઠે પગલાં માંડતી પસાર થઈ ગઈ.

કાશીમા વીફર્યાં. હાથમાંથી ઝાડુ નાખી, આવ્યાં હતાં તો મંડળીને તતડાવવા પણ બોલતાંબોલતાં અવાજ એમનો ફાટી ગયો : ''કેમ, છોરાં... મારું ઘર ટાળ્યું....ભાઈ?''

કુંભીએ જડાઈ રહેલા બેઉ પૌત્રોને જીવન પ્રકટ્યું. મોટાએ હાંક પાડી : ''દલપા, મારી મા બોલાવે.''

બીજો બોલ્યો : ''ફાળો આપે.''

દલપો ગૂંચવાયો. બાપડો ગૂંગળાતા અવાજે ગુનેગારની પેઠે બોલ્યો : ''આ તો, મા, કાબરીનો ફાળો છે!''

''અલ્યા, કાબરીનો ફાળો ને મારું ઘર ટાળવાનું, છોરાં?'' કાશીમાએ હસતું મોં ઘણુંય રાખ્યું, પણ રુદનનો ઊભરો એવો પ્રબળ હતો કે ખચકાઈને ઊભેલી મંડળીમાંથી બે ચાર છોકરાંને તો ઊલટાનો ભય પેઠો : ''છેતરીને બોલાવે છે, લ્યો!''

સાફ કરેલું ગળાનું રુદન આંખોમાંથી ઊભરાતાં કાશીમાએ બારણાં તરફ મોં કરતાં વળી કહ્યું : ''લાવો હેંડો થાળીવાટકો.'' પણ છોકરાંને તો કાશીમાનો આ અવાજ પણ દોદળો લાગ્યો. અણસમજુ એવાં છોકરાંને એ દોગલો પણ લાગવા માંડ્યો. સમજુ એવા દલપાએ કહ્યું : ''હેંડો, સાચકલો ફાળો આપે છે!'' એક બેએ એનું ખમીસ ખેંચ્યું : ''ઊંહું થાળી બાળી નાખી આપશે હોં!''

દલપાએ જોયું તો કાશીમા બાચકો ભરીને લોટ લાવ્યાં હતાં. ફટ એણે પગ ઉપાડ્યો. ''હેંડો લ્યો, સાચકલો આપે છે!''

લોકોની ચપટી ને કાશીમાનો બાચકો ! છોકરાં તો જોતામાં જ ક્ષોભ, બીક બધું ભૂલી ગયાં ને ઘૂઘરાનું ઝૂમખું આખુંય જાણે ઘરમાં પેઠું. પૌત્રો પણ સાથે જોડાઈ ગયા.

અને પછી તો બીજા ઘરની કાંકરીઓ ને કાશીમાનો ગોળનો કાંકરો. બીજા લોકોની આંગળી ને કાશીમાનું આંગળું. સીધું આપતાં બોલતાં હતાં તે પણ છોકરાંને તો મધ જેવું મીઠું લાગતું હતું : ''ગોળ ગયો એનો વાંધો નો' તો, પણ મૂઈએ મારી વાત કરાવી એની મને ઝાળ ઊઠી... મને પાછું એમય થયું, ઘરની બિલ્લી મારાથીય મ્યાઉં? એટલે પછી હું બળ્યું – ડાહ્યાભાઈ જેવાને કેતી'તી કે કૂતરું બચકું ભરી જાય પણ કાંઈ મનેખથી એને ભરાય છે? પણ આ મૂઈની કૂંડાળીએ જ મને ભૂલવી દીધી.''

અને પછી તો છોકરાંને એ સમાચાર પૂછવા લાગ્યાં : ''બહુ વાગ્યું છે, દલપા, એને? મારતી'તી તો હું કેડોમાં, પણ એ મૂઈ માથું વચ્ચે ઘાલી ગઈ! આંખો તો પટપટાવતી'તી ને? તો તો હવે વાંધો નથી...''

પણ ઘી આપતાં-આપતાં વળી કાશીમા છોકરાંને વીફરેલાં લાગ્યાં. કે' છે : ''અલ્યાં છોરાં! શું કામ કાબરી જિવડાવવી છે? છો ને મરી જતી ને છો ને મને ગોજ લાગતી!''

છોકરાં-દલપો સુધ્ધાં-એકમેક તરફ તાકવા લાગ્યાં. થાળીવાળો છોકરો તો દલપાના ઈશારાની જાણે રાહ જોતો પગની લાલમ ખેંચે એટલી જ વાર હતી.

ત્યાં તો ક્ષણેક થંભી કાશીમાએ કહ્યું : ''ફળીમાંથી કોઈ એને ખાવાનું તો નાખતું નથી!'' ઉમેર્યું : ''નાખે તો બટકુંક રોટલો. ત્યારે છો ને બાપડી ટાંટિયા તાણતી મરતી!''

દલપો ભેદ પામી ગયો. બોલ્યો : ''ના કાશીમા!'' છોકરાં સામે જોઈ બોલ્યો : ''અમે આજથી નીમ કર્યો છે : અમારા ખાવામાંથી એક કોળિયો કાબરીનો.'' છોકરાં પાસે દલપાએ હુંકારો માગ્યો : ''હેં ને, છોરાં?''

કાશીમાનું ઘર જાણે કે નિશાળ હોય તેમ એકી અવાજે છોકરાંનો હુંકારો મળ્યો : ''એક કોળિયો કાબરીનો.''

''સવાર સાંજ.'' દલપો બોલ્યો.

''સવાર સાંજ'' છોકરાંએ પડઘો પાડ્યો.

''તો તો ખરી વાત!'' વાઢી સાથે રસોડા તરફ ફરતાં કાશીમાનો અવાજ પણ આહ્લાદથી ભરેલો હતો. રસોડામાં પ્રવેશતાં એમણે પણ છોકરાંની તાનમાં તાન પુરાવી : ''તમારો એક તો આપણા બે કોળિયા, જાઓ.''

ને કાશીમાના આ હૂંફભર્યા શબ્દો અને ત્રણ ઘર જેટલો ફાળો લઈને ઘર બહાર નીકળેલાં છોકરાંનેય હવે તો કાશીમાના વાંકને બદલે કાબરીનો વાંક જ દેખાવા લાગ્યો : ''કાબરીબાઈ જ મારનાં ઘરાક હતાં, કાશીમાનેય મ્યાઉં! પછી માર જ ખાય ને?''

ઓછું હોય તેમ ગુસપુસ કરતાં ને એક કોળિયાનો પાકો નીમ કરી દલપાને ઘેર જઈ રહેલાં આનંદઘેલાં છોકરાંને કાને બારણામાંથી ડોકું કરતાં કાશીમાનો અવાજ પડ્યો : ''એ છોરાં! કાબરી શીરો ન ખાય તો મને બોલાવજો... કેવોક નથી ખાતી જોઉં!''

ને કાશીમાનો આ ટહુકો સાંભળી છોકરાંનાં ઉરમાં જ નહીં, ફળીમાં પણ આહ્લાદનું એક હળવું મોજું ફરી વળ્યું. ડાહ્યાભાઈએ કહ્યું પણ ખરું : ''કાશીમાય ખરાં લાગે છે. એક પા માર માર્યો ને બીજી પા હવે શીરો ખવરાવી કૂતરીનાં પાછાં મનામણાંય કરવાં છે!''

('પન્નાલાલ પટેલની વાર્તાઓ'માંથી)

શબ્દાર્થ

ખર્ચી વપરાશ; **ચોપાડ** ઓશરી; **નઘરી** નઠોર; **ભોડું** માથું; **ચર્વણ ચાલતું હોય છે** વિચારો ઘોળાયા કરતા હોય છે; **વણછોડવું** ઉખાડવું; **ઠેકડે બેઠેલી** બે પગ ઊભા રાખીને બેઠેલી; **ઘંઘોળ** ફંફોળ; **નેવ** નેવું; **હોરો** ધરપત, શાંતિ; **મજિયારી** સહુની સરખી માલિકીની; **અડી** હઠ; **પ્રણેતા** પ્રેરનાર; **છાપકું** ચાપું, હથેળીમાં સમાય એટલું; **ગણતર** વ્યવહારનું જ્ઞાન; **એકમૂડિયું** એકલદોકલ; **બોડારોડા** સાવ બોડા, મૂંડેલા; **પાલે પડ્યાં છે** આશ્રયે આવીને રહ્યાં છે; **સરાયાં** ફળદ્રુપ; **શમાવ** ક્ષમા; **કુંભી** મકાનની થાંભલી; **લોર** મૂર્છા આવવા જેવું વાગ્યું છે; **દોદળો** ખોખરો; **દોગલો** લુચ્ચાઈભરેલો; **ગોજ** પાપ; **લઠ્ઠ** લાઠી; **નમાયો** મા વિનાનો, અહીં નિરાશ; **મારનું ઘરાક** માર ખાવા યોગ્ય; **થડિંગ બોકડો** (ઊંચું થઈ) થનગનતું